

Шмуратко Я.А.,
аспірант, викладач кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет

Шмуратко Я.А.,
аспирант, преподаватель кафедры банковского дела,
Одесский национальный экономический университет

Shmuratko Y.,
graduate student of the department of banking,
Odessa Nationality Economy University

РОЛЬ БАНКІВ НА РИНКУ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

РОЛЬ БАНКОВ НА РЫНКЕ ПРОИЗВОДНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

ROLE OF BANKS ON DERIVATIVES MARKETS

Досліджено роль та особливості діяльності банків на ринку похідних фінансових інструментів.

Ключові слова: фондовий ринок, банк, регулювання, похідні фінансові інструменти.

Исследованы роль и особенности деятельности банков на рынке производных финансовых инструментов.

Ключевые слова: фондовый рынок, банк, регулирование, производные финансовые инструменты.

Investigated the role and characteristics of the activities of banks in the derivatives market.

Key words: the stock market, bank regulation, derivatives market.

Постановка проблеми. Проблеми подолання негативного впливу світової економічної кризи 2008р свідчать, що система регулювання фінансового сектору економіки потребує не тільки зміни методів та інструментів регулювання, а й глибинної трансформації та переосмислення норм та методів регулювання, формування концептуальних підходів до створення ефективних засад управління регулювання економічної діяльності.

Варто зазначити, що одним з важливих чинників глибини світової кризи є недоліки у регулюванні ринку похідних фінансових інструментів (далі ПФІ). Саме відсутність адекватних умов фінансової глобалізації методів та норм регулювання ринку ПФІ стало основним каталізатором кризи та визначило її масштабність.

Проблеми впливу нових фінансових інструментів на стійкість фінансового ринку досліджуються великою кількістю вчених і практиків та стали предметом дискусій в науковому середовищі.

Світова фінансова криза вплинула на фінансовий ринок України, незважаючи на недостатній рівень розвитку вітчизняного фондового ринку, як сегмента фінансового, а також його сегменту – ринку ПФІ.

Зважаючи на те, що банки є домінуючим суб'єктом вітчизняного фінансового ринку в умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів, виникає необхідність визначення ролі банків на ринку ПФІ. Аналіз присутності банків на ринку та виконання ними своїх специфічних функцій є, на наш погляд, важливою умовою для подальшого розвитку ринку ПФІ та створення ефективної системи регулювання діяльності суб'єктів на цьому ринку, у тому числі і діяльності банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку світових ринків похідних інструментів присвячено чимало праць зарубіжних вчених. Суттєвий внесок у розробку та дослідження цих питань був зроблений такими зарубіжними вченими, як Дж. Кейнс, Р. Колб, Р. Мертон, Дж. Халл, Дж. Хікс та ін., які заклали основи теоретичних досліджень сутності, природи ті функцій ПФІ.

Серед останніх досліджень проблем становлення і розвитку сучасного ринку ПФІ слід визначити роботи А. Буреніна, А. Галанова, О.Гришиної, О.Звонової, В.Мірка, Я.Мірка, А.Фельдмана та ін. Серед вітчизняних науковців проблемам розвитку ринку ПФІ присвячені праці А.Бурденко, Л.Примостки, О.Сохацької тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Дослідження причин виникнення світової кризи свідчить, що саме непрозорість банківських операцій в сегменті похідних фінансових інструментів та недостатній рівень контролю та регулювання операцій банків на ринку ПФІ започаткували кризові процеси й зумовили масштаби кризи. Аналіз наукових публікацій свідчить, що більшість досліджень вчених присвячено визначенню та дослідженню сутності, міста та ролі ПФІ у фінансовій системі. Однак низка питань є недостатньо висвітлена і потребує поглибленого дослідження. Немає системного аналізу специфіки діяльності банків на ринку ПФІ, відсутні теоретичні обґрунтування ролі банків на ринку. У такій ситуації важливими напрямками слід вважати дослідження функцій банку та ролі банків на ринку ПФІ, обґрунтування підходів і розробок методичних рекомендацій з питань регулювання діяльності банків на ринку ПФІ.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ролі банків на ринку ПФІ, визначення впливу діяльності банків на функціонування ринку.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом ринку похідних фінансових інструментів є контракти форвардного типу та опціонні контракти. Враховуючу ту обставину, що даний ринок в Україні знаходиться лише на стадії становлення, на нашу думку, поділяти цей ринок на форвардний ринок та ринок опціонів на сьогодні не є доцільним. Похідними, в цілому, називають такі фінансові інструменти, які походять від конкретного фінансового інструмента, показника або товару, і за допомогою яких конкретні фінансові ризики можуть продаватись на фінансових ринках як окремі об'єкти.

У світовій практиці найбільш розповсюдженими контрактами форвардного типу є процентні свопи, форвардні процентні угоди, валютні свопи, форвардні валютні контракти та міжвалютні процентні свопи. Опціонні контракти поділяють на опціони "колл" (з правом придбати) та опціони "пут" (з правом продати). Однією з найбільш розповсюджених форм опціонів є варанти.

Особливості розвитку світового ринку похідних фінансових інструментів наведено у табл.1.

Таблиця 1

Обсяги світового ринку похідних фінансових інструментів за містом
проведення торгів та інструментами [1]

млрд. дол. США

Інструменти	2011 р	Частка у загальному обсязі ринку, %	2012р.	Частка у загальному обсязі ринку, %	2013р	Частка у загальному обсязі ринку, %
Організований ринок, у т.ч.	58 337	8,26%	54 136	7,88%	64 615	9,27%
- процентні деривативи	53 299	7,55%	48 546	7,07%	56985	8,18%
- валютні деривативи	312	0,04%	338	0,05%	387	0,06%
- фондові деривативи	4 726	0,67%	5 252	0,76%	7243	1,04%
Неорганізований ринок, у т.ч.	647 809	91,74%	632 581	92,12%	632 200	90,73%
- процентні деривативи	504 117	71,39%	489 706	71,31%	489 706	70,28%
- валютні деривативи	63 381	8,98%	67 358	9,81%	67 358	9,67%
- фондові та товарні деривативи	5 982	0,85%	6 251	0,91%	6 251	0,90%
- товарні деривативи	3 091	0,44%	2 587	0,38%	2 206	0,32%
- кредитні деривативи	28 626	4,05%	25 068	3,65%	25 068	3,60%
- інші	42 612	6,03%	41 611	6,06%	41 611	5,97%
Усього	706 146	100%	686 717	100%	696 815	100%

Джерело: дані Банку Міжнародних Розрахунків

Дані таблиці свідчать, що ринок похідних фінансових інструментів ділиться на дві складові: організований та неорганізований. Питома вага організованого ринку складає за період, що аналізується у середньому 8%, та має тенденцію до зростання. Обсяги фінансових угод на неорганізованому ринку похідних фінансових інструментів складають відповідно 92%. Що стосується видів похідних фінансових інструментів, то на обох ринках превалюють процентні та валютні деривативи.

Більш детально використання видів похідних фінансових інструментів учасниками ринка наведено у таблиці 2.

Таблиця. 2.

Структура позабіржового ринку похідних фінансових інструментів за видами інструментів та учасниками ринку [1]

млрд. дол. США

Інструменти/ інститути	Номінальна вартість відкритих угод станом на кінець року					
	2011 р	Частка у загальному обсязі ринку, %	2 012р.	Частка у загальному обсязі ринку, %	2013р	Частка у загальному обсязі ринку, %
Процентні деривативи, у т.ч.	504 117	78%	489 706	77%	584 364	82%
- підзвітні ділери	157 348	24%	116892	18%	96197	14%
- ін. фінансові установи	310518	48%	338083	53%	469611	66%
- нефінансові установи	36252	6%	34731	5%	18556	3%
Валютні деривативи	63 381	10%	67 358	11%	70 553	10%
- підзвітні ділери	27953	4%	28834	5%	31206	4%
- ін. фінансові установи	25916	4%	28831	5%	30552	4%
- нефінансові установи	9512	1%	9693	2%	8794	1%
Фондові деривативи	5 982	0,9%	6 251	1,0%	6 560	0,9%
- підзвітні ділери	2 257	0,3%	2 149	0,3%	2 097	0,3%
- ін. фінансові установи	2 992	0,5%	3 347	0,5%	3 874	0,5%
- нефінансові установи	733	0,1%	755	0,1%	588	0,1%
Товарні деривативи	3 091	0,5%	2 587	0,4%	2 206	0,3%
Кредитні деривативи	28 626	4%	25 068	4%	21 020	3%
- підзвітні ділери	-	-	14 149	2%	11 053	2%
- ін. фінансові установи	-	-	10 719	2%	9 779	1%
- нефінансові установи	-	-	200	0%	188	0%
Інші	42 612	7%	41 611	7%	25 480	4%
Усього, у т.ч.	647 809	100%	632 581	100%	710 183	100%
- підзвітні ділери	-	-	162 024	26%	140 553	20%
- ін. фінансові установи	-	-	380 980	60%	513 816	72%
- нефінансові установи	-	-	45 379	7%	28 126	4%

Джерело: дані Банку Міжнародних Розрахунків

Аналіз наведених вище таблиць дозволяє дійти висновку, що частка похідних інструментів з фінансовим базисними активами (валютні, процентні, кредитні) складає близько 85% від загального обсягу ринку та є досить незмінною.

Щодо інституціональної структури ринку, слід зазначити, що до категорій підзвітних дилерів відносяться в основному комерційні та інвестиційні банки,

головний офіс яких розташовано в одній з 13 країн, які беруть участь в дослідженнях Банку міжнародних розрахунків. До групи інших фінансових установ відносяться фінансові установи, які не класифіковані як підзвітні дилери, в тому числі центральний контрагенти, банки, фонди та небанківські фінансові установи, та є кінцевим користувачами фінансових інструментів.

Як свідчать статистичні данні, банківські установи відіграють на ринку ПФІ провідну роль як за кількістю інструментів, за якими вони мають головний вплив на ціноутворення, так і за обсягом операцій.

Отже, перспективним сегментом фінансового ринку, на якому банки можуть досить активно провадити свою діяльність, є ринок похідних цінних паперів. Саме операції на цьому ринку дозволять банкам проводити страхування своїх ризиків.

На жаль, на сьогодні ринок деривативів в Україні розвинений слабо, а відповідно і доходи, що можуть отримувати банки від проведення таких операцій, є досить несуттєвими.

В даному напрямку роботи банків на фінансовому ринку суттєво може посилитись робота при більшому поширенні операцій сек'юритизації. Обмін активів або грошових потоків на цінні папери є досить серйозною альтернативою кредитним ресурсам. За допомогою операцій сек'юритизації банківська установа або фінансова компанія може перетворити активи з невисоким рівнем ліквідності на цінні папери, що можуть досить ефективно бути розміщені на фінансовому ринку і забезпечити надходження додаткового капіталу. Сек'юритизація особливо приваблива для банківських установ, що мають проблеми з капіталізацією, оскільки вона дозволяє суттєво знизити ризик активів, зокрема кредитів з високим рівнем ймовірності дефолту.

Даний інструмент є досить популярним як на європейському, так і на американському ринку капіталу, а також в цілому ряді країн, що розвиваються.

В умовах розвитку процесів інтеграції та фінансової глобалізації діяльності банків на світовому фінансовому ринку розширюється, збільшується їх капітал та активи, гострішою стає конкуренція. Банки впроваджують та

використовують нові технології проведення операцій на ринках позикових капіталів, фондовому ринку, приймають участь у розміщенні облігацій, використовують похідні фінансові інструменти, розширюють діяльність на валютному ринку, активно впроваджують операції з дорогоцінними металами. Зазначене свідчить, що сучасні банківські установи займають домінуючі позиції як на національних фінансових ринках, так і на світових.

На думку О. Лаврушина [2,с.372], найбільш цілісну уяву щодо ролі банків в економічній системі надає оцінка кількісної та якісної складової їх впливу на загальний стан економічної системи. Кількісна складова визначає обсяги та різноманітність банківських продуктів, які є об'єктами обміну на ринку ПФІ, тоді як якісна складова визначає ступінь впливу діяльності банків на загальний стан та розвиток ринку ПФІ.

Щодо кількісної складової, слід визначити наявність значного відриву у розвитку національного та світового ринку ПФІ. Загалом, ринок похідних інструментів у фінансовій системі України, хоча і має позитивну динаміку змін, займає незначне місце в структурі та обсягах торгівлі на вітчизняному фондовому ринку. За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [3], загальний обсяг торгівлі похідними цінними паперами у 2013р складав близько 1% від загального обсягу торгів цінними паперами, та в абсолютному вимірі сягнув 18,01 млрд. грн., або 2,2 млрд. дол. США. У порівняння з 2012р. цей показник зменшився на 27,6% або в абсолютному вимірі на 6,90 млрд. грн. Разом з тим, на 12,6% збільшилась кількість похідних цінних паперів, внесених до біржових списків організаторів торгівлі. Можна зробити висновок, що вітчизняний ринок ПФІ поступово розвивається у напрямку надання нових можливостей для економічних агентів, але все ще залишається непривабливим для останніх з точки зору обсягів операцій.

На нашу думку, зазначене пояснюється тим, що, по-перше, національний ринок ПФІ знаходиться в процесі свого становлення, по-друге, відсутністю економічного, інституціонального та законодавчого підґрунтя для організації його ефективного функціонування.

Зважаючи на прагнення українських банків до світової інтеграції, варто враховувати світові тенденції розвитку цього сегменту фінансового ринку з метою урахування особливостей його організаційної структури, впливу на загальноекономічний розвиток, та відтам – створення ефективної системи регулювання, яка б відображала як світові тенденції, так і особливості національної фінансової системи.

Щодо визначення ролі банків з точки зору якісної складової, то, як відомо, сутність будь-якої економічної категорії розкривається через дослідження та розкриття функцій, які вона виконує.

Російський вчений О. Лаврушин [2] визначає поняття «функція банку» як специфічну взаємодію банку з зовнішньою середою та визначає поняття ролі як призначення його існування в економічній системі. Л.Кузнєцова [4,с.165] визначає роль як результат, до якого призводить функціонування банку при виконанні його специфічних функцій.

Отже, як було зазначено, сутність будь-якої економічної категорії і зокрема банку, а також та роль, яку він відіграє на ринку похідних фінансових інструментів, найбільш повно розкривається в його функціях. Таким чином, визначення ролі банків на ринку ПФІ може бути здійснено через дослідження діяльності банків на ринку ПФІ та визначенні впливу цієї діяльності на розвиток та функціонування ринку ПФІ. На нашу думку, поставлені проблеми доцільно розглянути, дослідивши, по-перше, функції безпосередньо ринку ПФІ, та, по-друге, визначити особливості прояву специфічних функцій банків на ринку ПФІ.

Слід зазначити, що єдиних підходів щодо визначення та класифікації функцій ринку ПФІ ані вітчизняні, ані зарубіжні науковці ще не відпрацювали, оскільки той факт, що ринок ПФІ ще знаходиться в процесі свого становлення та розвитку, унеможливорює складання вичерпного переліку його функцій та опису їх проявів в економічній системі.

Так, А.Фельдман визначає дві основні групи функцій ринку похідних фінансових інструментів [5]:

- загальну економічну функцією, яка полягає у створенні фіктивного капіталу та забезпеченні його руху та має першочергове значення для сучасного етапу розвитку соціально-економічного прогресу;

- прикладні функції ринку ПФІ, які вирішують різноманітні (у тому числі проблемні) фінансові задачі учасників ринку. До таких прикладних функцій автор відносить функцію управління ризиками, сутність якої полягає в зменшенні ризиків одного з учасників ринку шляхом перерозподілу його між іншими, та функцію виконання спекулятивних та арбітражних операцій, яка полягає в намаганні суб'єктів господарювання отримати додаткові доходи від різниці курсів інструментів в умовах їх волатильності та невизначеності. Важливим, на нашу думку, є зауваження А.Фельдмана, що саме прикладні функції ринку ПФІ відображають сутність ринку ПФІ та надають змогу визначити цей ринок як ринок ризиків, очікувань та суб'єктивних (експертних) оцінок», [5] тобто, іншими словами, ринок ПФІ – це ринок суб'єктивних очікувань його учасників.

Саме таке визначення ринку ПФІ надає змогу виокремити інформаційну функцію ринку ПФІ, як функцію формування раціональних очікувань економічних агентів в умовах асиметрії інформації на ринку.

Розглядаючи більш детально інформаційну та спекулятивну функції ринку ПФІ, Дж. М. Кейнс та Дж. Хікс, обґрунтували гіпотезу щодо ефективності фінансового ринку: отримуючи рівний доступ до ринкової інформації учасники ринку з найменшими трансакційними витратами координують свої плани і майбутні очікування щодо кон'юнктури ринку, а спекулянти згладжують цінові коливання та приймають на себе ризики хеджерів, що призводить до встановлення динамічної рівноваги на ринку. Зазначене послужило підґрунтям для виокремлення ще одної функції ринку ПФІ - забезпечення загальної ефективності фінансового ринку.

Не існує в економічній літературі єдиної думки щодо цілісного визначення функцій банків в системі національного господарства. Так, існує підхід, згідно якого функції банків визначаються та тлумачаться з точки зору виконання

банками визначених специфічних операцій, зокрема, кредитна операція - кредитна функція, розрахунково-касова операція - розрахункова функція та ін.

Дж.Сінкі [6,с.26] визначає функції банків, виходячи з угруповання специфічних операцій банків, та відносить до специфічних, притаманних тільки банківським установам, такі функції:

- 1) клірингу та здійснення платежів;
- 2) поєднання та розподіл капіталу та грошових коштів;
- 3) розміщення коштів;
- 4) участь в інформаційному процесі;
- 5) зниження/зменшення невизначеності та контроль ризиків;
- 6) рішення агентських проблем, виникаючих при укладанні фінансових контрактів.

О. Лаврушин серед основних функцій банків виокремлює такі функції як функція акумуляції коштів, функція регулювання грошового обігу та посередницька функція.

Заслугове на увагу підхід, запропонований В.Апаріною [7], згідно якого функції банків розглядаються з позицій первинних та похідних. До первинних варто відносити такі функції, які мають не індивідуальні характеристики, а загальноекономічні підґрунтя, відображають сутність банку як фінансового інституту та є незмінними незалежно від виду, типу, особливостей та інших характеристик банку.

До первинних функцій банків, що характеризують їх сутність як загально економічну категорію, автор відносить аккумуляційно-розподільчу функцію, сутність якої проявляється у перерозподілі коштів в економіці, тоді як всі інші функції мають характер похідних або вторинних. До останніх автор відносить оборотнозабезпечувальну, інвестиційну, інформаційну та регулюючу функції, які з подальшим проявом первинної функції банку.

Автор визначає, що ті чи інші похідні функції проявляються в залежності від стану розвитку банківської системи та потреби в виконанні цих функцій. Більш того, важливість тієї чи іншої функції не є постійною константою.

Значення функцій змінюються в часі та залежать від багатьох факторів, таких як стан загальноекономічного розвитку суспільства, розвитку фінансової та банківської систем, можливостей банківських установ тощо. Як наслідок, змінюються пріоритети та важливість виконуваних функцій, одна з функцій стає провідною, пріоритетною, а інші, втрачаючи свою першочергову актуальність, другорядними, допоміжними.

Для досягнення мети цього дослідження найбільш раціональним підходом дослідження функцій банків, на нашу думку, є підхід, який ґрунтується на дослідженні банків як економічних агентів, оскільки саме такий підхід дозволяє проаналізувати діяльність банків на ринку ПФІ через призму не загальноекономічних категорій, а досліджуючи діяльність банків як окремих специфічних суб'єктів ринку ПФІ з урахуванням особливостей останнього. Крім того, зазначений вище підхід сприяє визначенню впливу банків на реалізацію функцій ринку ПФІ [8].

Підводячи підсумки, вважаємо за доцільне визначити, що суттєвим аспектом дослідження ролі банків на ринку ПФІ є дослідження якості або результативності виконання функцій банків з точки зору їх впливу на розвиток ринку ПФІ так на загальноекономічну систему.

Дослідження ролі банків на ринку ПФІ свідчать, що результати діяльності банків на ринку ПФІ мають різну якість впливу. Так, частина функцій, що виконують банки на ринку ПФІ, сприяє поступовому, еволюційному, ефективному розвитку ринку, тобто є такими, що мають позитивний, сприяючий вплив на загальноекономічну систему, тоді як інші функції мають негативні, дестабілізуючі наслідки, здатні зруйнувати не тільки банківську, а й економічну систему, що підтверджується подіями та наслідками фінансової кризи 2008р.

Поточний стану розвитку ринку ПФІ, наслідки впливу його функціонування на негативний прояв світової фінансової кризи, на нашу думку, вимагає ретельного аналізу ролі та функцій його суб'єктів, зокрема банків, саме з урахуванням саме цих особливостей їх прояву на фінансовому ринку.

Висновки та пропозиції. За результатами дослідження можна зробити висновки, що банки відіграють провідну роль на ринку ПФІ як у кількісному, так і якісному вимірі, сприяючи розкриттю та виконанню основних функцій ринку. Разом з тим, вплив їх діяльності має як сприяючий, так і дестабілізуючий вплив не тільки на стан ринку ПФІ, а і на загальну економічну систему. Тому, вважаємо, що саме дослідження діяльності банків на ринку ПФІ, визначення їх ролі та функцій створює підґрунтя для постійного моніторингу розвитку ринку ПФІ, визначенню його впливу на фінансовий сектор економіки, та відтам стає основою для розробки ефективної системи регулювання як ринку ПФІ, так і діяльності банків на ньому.

Література:

1. Офіційний сайт Банку Міжнародних Розрахунків - www.bis.org
2. Лаврушин О.И., Деньги, кредит, банки : учебник / кол. авторов; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И.Лаврушина. – 6-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2007. – 560 с.
3. Офіційний сайт Національної комісії по цінним паперам та фондовому ринку - <http://www.nssmc.gov.ua/>
4. Кузнецова Л.В., Теоретико-методологічні засади фінансової діяльності банку / Л.В. Кузнецова. – Одеса:Видавництво «Атлант»,2009.-324с.
5. Фельдман А.Б., Производные финансовые и товарные инструменты: учебник / А. Б. Фельдман. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 421 с.
6. Синки Джозеф, Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг/ Джозеф Ф. Синки-мл. – Москва: Альпина Паблишер, 2007. – 1024 с.
7. Апарина В.В. Функции коммерческих банков в условиях переходной экономики: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Политическая экономия», [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/funksii-kommercheskikh-bankov-v-usloviyakh-perekhodnoi-ekonomiki>
8. Бурденко, І. М. Сутність ринку похідних фінансових інструментів та його структура [Текст] / І. М. Бурденко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5. – Т. 2. – С. 225-229.